

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ОБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ДЕТІНІЗАЦІЇ) ЕКОНОМІКИ

CONCEPT AND FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP AS THE OBJECT OF LEGAL STATE REGULATION WHILE DE-SHADOWING THE ECONOMY AND PROBLEMS TO DEFINE THEM

У результаті проведеного дослідження у складі економіки виділене і класифіковане підприємництво: легальне та нелегальне – протиправно приховане від шкідливого впливу державного регулювання. Обґрунтовано суперечливість та недоцільність використання таких ознак підприємництва, як особиста відповідальність і участь в обороті, новаторство та ініціативність, систематичність, державна реєстрація. Решта ознак уточнено, сформовано поняття підприємництва як обмеженої державним регулюванням самостійної, ризикованої професійної діяльності фізичних осіб, які здійснюють господарську діяльність за умови безбитковості у довгостроковому періоді. Це дає можливість аналізувати характер впливу державного регулювання на прибутковність, ризикованість, самостійність, виробництво продукції. Ті заходи, які чинять позитивний вплив, підвищують ефективність легалізації – стимулювання підприємств до ведення неприхованої, легальної діяльності.

Ключові слова: тіньова економіка, нелегальне підприємництво, безбитковість у довгостроковому періоді, підприємницький ризик, відносна господарська та майнова самостійність, поєднання факторів виробництва.

В результаті проведеного дослідження в складі економіки виділено і класифіковано підприємництво: легальне

и нелегальное – противоправно скрытое от вредного влияния государственного регулирования. Обоснована противоречивость и нецелесообразность использования таких признаков предпринимательства, как личная ответственность и участие в обороте, новаторство и инициативность, систематичность, государственная регистрация. Остальные признаки уточнены, сформировано понятие предпринимательства как профессиональной, рискованной, самостоятельной, но ограниченной факторами бизнес-среды деятельности физических лиц – лично или через созданное юридическое лицо, которые сочетают факторы производства для изготовления продукции при условии безубыточности в долгосрочном периоде. Это дает возможность анализировать характер влияния государственного регулирования на доходность, рискованность, самостоятельность, производство продукции. Те меры, которые оказывают положительное влияние, повысят эффективность легализации – стимулирование предпринимателей к ведению нескрываемой – легальной деятельности.

Ключевые слова: теневая экономика, нелегальное предпринимательство, безубыточность в долгосрочном периоде, предпринимательский риск, относительная хозяйственная и имущественная самостоятельность, сочетание факторов производства.

УДК 338.2

Гуменюк В.В.

к.е.н., старший викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки Національний університет «Львівська політехніка»

Тревого О.І.

к.е.н., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Національний університет «Львівська політехніка»

In Ukraine, the share of the hidden (shadow) economy is close to half of gross domestic product. This weakens the effectiveness of macroeconomic regulation, reduces the social protection of workers and budget revenues, violates the equality of competition, promotes corruption. The largest share of GDP (including unobserved) is entrepreneurship. It determines the special relevance of the study and its content (attributes) and separating its hidden part from state control. The purpose of the article is to study features of entrepreneurship as an object of legalization "de-shadowing" the economy. The definitions of shadow and hidden economy, entrepreneurship and their features were analyzed through studied scientific researches. Legal and illegal entrepreneurship were classified as illegally hidden from the harmful influence of state regulation. The analysis determined that the personal involvement in economic turnover includes the personal financial responsibility; innovation – a concept close to initiative; combination of factors of production and commodity production is an integral part of one process – production; separate property – a sign of independence. The article give the evidence to contradiction and inexpediency of using entrepreneurship features such as personal responsibility and participation in turnover, innovation and initiative, systematic, state registration. The rest features specify the entrepreneurship as professional, risky, independent, business environment limited activity of individuals. They are personally or through a created legal entity combine factors of production to produce goods provided breakeven in the long run. The results of the study provide an opportunity to analyze the nature of the impact of state regulation on profitability, riskiness, independence, production of products by entrepreneurs. Those measures, which have a positive effect improve legalization – incentives to conduct open – legal activity. Measures that have a reverse effect are the cause of a hidden business. This will make it possible to formulate effective programs reducing the shadow economy, and vice versa – to refrain from public policy actions that have the opposite effect.

Key words: shadow economy, illegal entrepreneurship, long-term break-even, business risk, relative economic and property independence, combination of factors of production.

Постановка проблеми. В Україні частка прихованого від державного регулювання (тіньового) сектора економіки наближається до половини валового внутрішнього продукту, що значно перевищує середній рівень у світі. Це послаблює ефективність макроекономічного регулювання, знижує соціальний захист працівників і бюджетні надходження, порушує рівність конкуренції, сприяє корупції, породжує правовий нігілізм. Особливої

актуальності набуває вирішення проблем щодо виділення та дослідження нелегального підприємництва у складі прихованої економіки для визначення заходів, які істотно вплинуть на його обсяг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи і систематизуючи наукові праці і законодавство, було розглянуто поняття «тіньова, підпільна економіка», «підприємництво» та його ознаки. Наведений матеріал поєднав положення

щодо змісту підприємництва у наукових працях Й. Шумпетера [1], А. Сміта [2], І.В. Ершова [3], О.М. Олейника [4], Філіппова С.В., [5], довідкової літературі [6], Господарському кодексі України (ГКУ) [7]. М.Л. Данилович-Кропивницька [8] досліджує мережі підприємців. Питання, викладені у статті, були предметом дослідження автора у дисертаційній роботі [9]. Актуальність вирішення проблеми прихованої економіки зумовила розроблення методик, які визначають об'єкт та методи його вимірювання. До таких належить «Керівництво виміру економіки, що не спостерігається» [10]. Його розробили авторитетні міжнародні організації: Організація економічного співробітництва та розвитку, Міжнародна організація праці, Міжнародний валютний фонд, Міждержавний статистичний комітет СНД та інші. Дослідженню змісту та розміру тіньової економіки у різних країнах світу присвятив свої численні праці авторитетний німецький економіст Фрідріх Шнайдер. Останнє дослідження для Міжнародного валютного фонду було опубліковане у 2018 році [11]. Вплив на підприємництво різних інструментів державного регулювання детально обґрунтовується в статті В.В. Гуменюка [12].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ознак підприємництва як об'єкта легалізації («детінізації») економіки. З цією метою необхідно сформулювати поняття та окреслити ознаки підприємництва, зокрема нелегального. Це дасть змогу в подальшому визначити заходи державного регулювання, які впливають на обсяги прихованого підприємництва, та сформулювати ефективну систему заходів детінізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення поняття прихованого від контролю держави сектора економіки у наукових та правових джерелах використовуються терміни «тіньова», «неформальна», «така, що не спостерігається», «підпільна». При цьому у поняттях вказуються різні об'єкти: економіка, підприємництво, виробництво, корупційні чи кримінальні доходи. Плутичина у термінології спостерігається навіть в офіційних документах. Так, в опублікованому Статкомітетом СНД російськомовному виданні «Керівництва виміру економіки, що не спостерігається» використовується термін «тіньове», а в оригінальній – англійській – «underground» – підпільне виробництво. Серед наведених термінів найпоширенішим є «тіньова економіка». Незважаючи на загальновідомість, він є неточним та оціночним, не дає чіткого розуміння змісту об'єкта, щодо якого застосовується. Поняття «тіньова» є омонімом, який паралельно позначає природне явище та не несе однозначного економічного змісту. У науковій літературі більшість авторів, вживаючи термін «економіка», фактично досліджують підприємництво. Така ж проблема простежується і у право-

вих актах. Відповідно до прийнятої ООН системи національних рахунків, економіка включає як підприємницькі сектори фінансових та нефінансових корпорацій, так і непідприємницькі – державного управління та некомерційних організацій, непідприємницьку діяльність домогосподарств. Такі некомерційні сектори мають свої специфічні, відмінні від підприємницьких економічні відносини. Тому боротьба з їх приховуванням є недоцільною (у разі самозабезпечення домогосподарств) або повинна вестися шляхом притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності за податкові, корупційні та інші посадові правопорушення. Вважаємо, що заходи з «детінізації» слід застосовувати насамперед щодо підприємництва. Воно становить найбільшу частку економіки. Саме специфіка підприємницької діяльності зумовлює її приховування від негативного впливу інструментів державного регулювання. Приховану від державного обліку підприємницьку діяльність умовно можна розділити на дві сфери, які виробляють дозволена та заборонена законом продукцію. Боротьба з останньою сферою повинна вестися лише заходами адміністративного чи кримінального переслідування. Заходи ж економічного державного регулювання матимуть першочерговий вплив на приховувану від державного контролю дозволена господарську діяльність із метою стимулювання підприємців до відображення в офіційному обліку та звітності (легалізації) своїх операцій. Отже, об'єкту легалізації необхідно дати відповідне поняття із чіткими, ідентифікуючими ознаками. В науковій літературі та практиці органів влади прийнято говорити про негативний чи позитивний вплив тих чи інших інструментів державного регулювання на підприємницьку діяльність. Це приводить до приховування операцій підприємців. При цьому не конкретизується, що саме в цій діяльності є об'єктом впливу і чому він змінює обсяги прихованого («тіньового») сектора економіки. Це приводить до нерозуміння і неправильних оцінок впливовості заходів легалізації, які передбачаються в державних цільових програмах, що знижує їхню результативність. Вирішувати цю проблему можна шляхом визначення ознак підприємницької діяльності, які і демонструватимуть ті її «сторони», що піддаються впливу інструментів державного регулювання. Для прикладу: складні та високовартісні митні процедури знижують прибутковість та збільшують ризикованість, що є ознаками підприємництва. Дерегуляція в цьому напрямі знизить частку нелегального підприємництва. Ставки ж податку, які вважаються чи не головним чинником «тіньової економіки», впливають переважно на ціну продукції, що є негативним фактором скоріше для споживача, ніж для підприємця. Невід'ємним складником історії розвитку економічної науки було визначення поняття та

ознак підприємництва у численних працях учених-економістів та юристів, енциклопедичних словниках, законодавстві. Нині сформовано досить великий перелік ознак підприємництва (табл. 1).

У таблиці наведено лише окремі джерела, де містяться аналізовані ознаки. Серед останніх є суперечливі, оціночні, подібні за змістом. Зокрема, «особиста майнова відповідальність» є необхідним складником «участі в обороті»; «новаторство» близьке до «ініціативності»; «виробництво продукції» є наслідком «поєднання факторів виробництва» і разом становлять зміст виробничого процесу; «відокремлене майно» є однією з ознак «самостійності».

Такі ознаки, як підприємницький ризик, поєднання факторів виробництва та виробництво продукції, не викликають сумнівів і є притаманними будь-якій підприємницькій діяльності. Державне регулювання може бути для бізнесу як джерелом небезпек (ризиків), так і засобом запобігання та вирішення можливих проблем. Залежно від вказаних двох векторів впливу держави він приводить до збільшення чи зменшення тіншового сектору економіки.

Товари, роботи і послуги є результатом підприємництва, а змістом – поєднання факторів виробництва. Отже, ознакою підприємництва є поєднання факторів виробництва для виробництва продукції (товарів, робіт, послуг).

Таким чином, для об'єднання ознак «поєднання факторів виробництва» та «виробництво продукції» пропонуємо використовувати ознаку «здійснення господарської діяльності» – виробництво товарів, виконання робіт, надання послуг на основі залучених виробничих ресурсів (факторів виробництва). Державне регулювання може сприяти чи обмежувати господарську діяльність через встановлення механізму доступу до ресурсів та реалізації продукції (дозволи на використання надр та

будівництво; найм працівників, митні процедури, забезпечення конкуренції тощо). Це стимулює підприємців до легальної чи прихованої (нелегальної діяльності).

Отримання прибутку. Мета отримання прибутку є ознакою підприємництва, яка міститься як у наукових працях, так і у законодавстві. Поряд із цією ознакою у Господарському кодексі та французькій енциклопедії управління як мета також зазначається досягнення інших економічних та соціальних цілей. Проведені соціологічні дослідження свідчать про те, що значна кількість підприємців ставлять перед собою й інші цілі: незалежність, соціальне визнання, реалізацію власних ідей тощо. Незважаючи на це, мета отримання прибутку є тією формальною ознакою, за якою і відрізняють підприємницький сектор економіки від сфери державного управління, громадських організацій, домогосподарств, діяльність яких здійснюється без мети отримання прибутку. Крім того, беззаперечною є необхідність ведення підприємцем лише прибуткової діяльності щонайменше у довгостроковому періоді. Оскільки підприємець є самостійним у своїй діяльності, збитковість приведе до його банкрутства. Отже, ознакою підприємництва є не мета, а умова – необхідність отримання прибутку. За цієї умови підприємець покрити витрати та отримає засоби для реалізації своїх інтересів. Безумовним фактором, який впливає на прибутковість, є система державного регулювання, насамперед через встановлення обов'язкових платежів. Отже, для легалізації підприємництва необхідно вживати заходів для зменшення витрат бізнесу (податкових, соціальних, ліцензійних).

Ознака *самостійності* потребує уточнення, пов'язаного з наявністю державного регулювання економіки: тарифного, дозвільного, технічного, екологічного тощо. Це виключає повну самостійність, оскільки дії підприємця повинні відповідати

Таблиця 1

Класифікація ознак підприємницької діяльності

Групи джерел	Ознаки підприємницької діяльності												
	Прибутковість	Ризикованість	Самостійність, відокремлене майно	Особиста участь в обороті	Особиста відповідальність	Новаторство, ініціатива	Систематичність	Поєднання факторів	Виробництво продукції	Державна реєстрація	Особа		Професійність
											Фізична	Юридична	
И. Шумпетер	+					+		+			+		
А. Сміт	+	+	+										
ГКУ	+	+	+	+		+		+	+		+	+	
Ершова І.В.			+		+				+				
Олейник О.М.	+	+	+				+		+				+
Філіппова С.В.	+	+	+	+			+		+	+	+	+	

Джерело: розроблено автором на основі аналізу літератури

вимогам законодавства та представників органів влади. Однак у межах зазначених «регуляторних рамок» підприємець самостійно приймає рішення: вести чи ні бізнес, у якій сфері, як залучати ресурси, який продукт виготовляти та як його реалізовувати тощо. Обмеження самостійності є однією з причин ведення бізнесу нелегально. Отже самостійність є невідемним атрибутом підприємництва. Відповідно до цього, заходи державного регулювання, які обмежують самостійність підприємців, приводять до зростання тіньового сектору економіки.

До ознак підприємництва відносять також особисту участь у господарському обороті та особисту майнову відповідальність зобов'язаннями. Перша передбачає укладення правочинів у процесі виробництва та реалізації продукції. Будь-який правочин передбачає і майнову відповідальність за його порушення. Отже, ці дві ознаки співвідносяться як загальне та окреме, що робить недоцільним виокремлення другої. Суперечливим є і твердження про особисту участь в обороті. Підприємець особисто є стороною господарських відносин лише у разі, якщо він діє як фізична особа-підприємець. Більша ж частина господарського обороту здійснюється між юридичними особами, які і набувають прав і обов'язків за відповідними правочинами. Згідно із законодавством України та інших держав світу, підприємці не несуть відповідальності за зобов'язаннями створених ними підприємств. Отже, особисту участь в обороті недоцільно виокремлювати як ознаку підприємництва.

Аналогічно до попередніх ознак недоцільно розмежовувати *ініціативність та новаторство* як поняття, близькі за значенням. Ініціатива є ознакою кожної самостійної дії (а не лише підприємництва) і, як правило, передбачає і новаторство. Очевидно, що новаторство є продуктом підприємництва, оскільки може забезпечити створення нового, а отже – високоприбуткового продукту. Однак значна частина підприємництва не є новаторською: виробництво традиційних продуктів, «копіювання» наявного бізнесу, слідування вимогам франшизи, які забороняють будь-які зміни та новації, тощо.

Ознаку *систематичності*, як правило, визначають за кількістю повторень підприємницьких операцій. Часто застосовується формальний, юридичний підхід – три та більше повторення становлять систему. Однак систематичність – значно ширше поняття, ніж повторюваність. Вона, зокрема, передбачає наявність закономірностей та сталих зв'язків у таких повтореннях. Тому систематичність може бути відсутня у підприємстві, пов'язаному з: нестабільним попитом на реалізацію високовартісних, рідкісних, інноваційних проєктів; випадковим, додатковим джерелом доходів фізичних осіб та громадських організацій тощо. Отже, «систематичність» не є безумовною ознакою підприємництва.

Державна реєстрація. Діяльність двох підприємців, один із яких зареєстрований в органах влади, а інший – ні, за економічним змістом ідентична: обидва здійснюють закупівлі і реалізують свою продукцію. У прихованому секторі економіки підприємництва діяльність ведеться без державної реєстрації всієї чи частини діяльності. Незважаючи на це, така діяльність, безумовно, залишається підприємницькою. З іншого боку, в Україні та багатьох інших державах встановлено систему контролю за діяльністю підприємців, яких зобов'язують проходити державну реєстрацію. Це дає змогу поділити підприємницьку діяльність на законну (легальну), зареєстровану, та незаконну, яка приховується. Це є одним із засобів державного регулювання легалізації підприємництва. Крім того, створити та використовувати юридичну особу для ведення бізнесу можливо лише провівши її державну реєстрацію. Таким чином, виникає ситуація, за якої обов'язковою ознакою підприємництва повинна бути «державна реєстрація», яка за економічним змістом не є його ознакою. Більше того, значна частина мікробізнесу домогосподарств економічно та організаційно не може забезпечити проведення державної реєстрації та подання відповідної звітності. Одночасно виявлення та контроль великої кількості таких осіб, які ведуть бізнес самостійно, з використанням лише власних ресурсів вимагає значно більших державних витрат, ніж можливий позитивний ефект від цього. Отже, державна реєстрація є безумовною ознакою діяльності лише юридичних осіб, а не всієї підприємницької діяльності.

Попередня ознака тісно пов'язана з проблемою віднесення до суб'єктів підприємництва юридичних та фізичних осіб. У більшості наукових праць не розмежовуються поняття підприємця та суб'єкта підприємницької діяльності. Використовуючи формально-юридичний підхід, до останнього відносять і юридичних осіб. Внаслідок цього ці два поняття ототожнюються. Однак із змістовно-економічного погляду суб'єктом підприємства не може бути юридична особа, яка є лише правовою конструкцією – «фікцією», через яку фізичні особи здійснюють свій бізнес.

Ще складніше визнати суб'єктом підприємства досліджувані М.Л. Данилович-Кропивницькою стратегічні альянси та мережі підприємств. Це об'єднання юридично автономних підприємств, які за економічним змістом своєї діяльності перетворюються в окремий суб'єкт ринку. Мережа чи альянс формуються на основі частково формалізованих або довірчих – неформальних відносин, тому переважно не мають окремої правосуб'єктності. Змістовно ж її об'єднують підприємці – фізичні особи, які координують діяльність, приймаючи відповідні управлінські рішення.

Отже, суб'єктом підприємництва за економічним змістом є лише фізична особа.

Професійність передбачає наявність знань та навичок для здійснення певної діяльності. Ця ознака дає змогу наголосити, що підприємницька діяльність здійснюється не випадково, а через спрямованість на це її суб'єкта. Ця спрямованість стимулює підприємця набувати необхідних компетентностей, що забезпечать реалізацію його ідей.

Виходячи з проведеного аналізу, пропонуємо такі ознаки підприємницької діяльності, як: беззбитковість; ризикованість; обмежена господарська та майнова самостійність; господарська діяльність. Всі вони піддаються впливу державного регулювання легалізації (детінізації) підприємництва. Суб'єктом підприємництва є професійна фізична особа.

Отже, підприємництво – це обмежена державним регулюванням самостійна, ризикована, професійна діяльність фізичних осіб, які здійснюють господарську діяльність за умови беззбитковості у довгостроковому періоді.

Нелегальне підприємництво протиправно приховується від державного регулювання з метою уникнення його шкідливого впливу на прибутковість, ризикованість, самостійність та умови ведення господарської діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Частина наведених в наукових та законодавчих джерелах ознак підприємництва є суперечливими, що не дає змоги належним чином зрозуміти його зміст та «реакцію» на зовнішні впливи. Також використовується значна кількість різних понять, які охоплюють різні економічні відносини, що приховуються від державного контролю. Це зумовлює значні проблеми у процесах «детінізації» економіки. Чітке визначення поняття та ознак об'єкта державного регулювання процесів легалізації підприємництва дасть змогу визначити характер впливу, підвищити ефективність такого регулювання. Це дасть змогу обґрунтувати вибір ефективних заходів легалізації підприємництва в подальших дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Корогод І.В. Генезис і сутнісна характеристика бізнесу в контексті економічних учень. *Економіка і регіон*. 2012. № 2. С. 57–62.
2. Бешлей О.Н. Историчний генезис розвитку підприємництва в контексті економічних вчень. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. № 22. С. 159–166.
3. Ершова І.В. Понятие предпринимательской деятельности в теории и судебной практике. *Lex Russica*. 2014. № 2. С. 160–167.
4. Олейник О.М. Формирование критериев квалификации предпринимательской деятельности в судебной практике. *Предпринимательское право*. 2013. № 1. С. 2–16.
5. Філіппова С.В., Богаченко А.В. Проблеми визначення поняття малого промислового підприємництва та його нормативно-правове забезпечення. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2015. № 7. С. 166–171.
6. Une Dictionnaire de gestion. 3e éd. Revue et augmentée. Paris: La Découverte, 2001. 415 p.
7. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 22.03.2019).
8. Данилович–Кропивницька М.Л., Тревого О.І. Сучасні підходи до визначення мережевих структур. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. №11. С. 123–130.
9. Гуменюк В.В. Державне регулювання процесів легалізації прихованого підприємництва: дис. канд. ек. наук: 08.00.03. Львів, 2016. 199 с.
10. OECD PublicationsService. *Measuring the Non-Observed Economy a handbook*. URL: <http://www.oecd.org/std/na/1963116.pdf>. (дата звернення: 10.03.2019).
11. Schneider F., Medina L. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *International Monetary Fund Working Paper*. 2018. No. 18/17. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (дата звернення: 01.03.2019).
12. Гуменюк В.В. Определение причин существования нелегального (теневого) предпринимательства. *Бизнес Информ*. 2015. № 7. С. 160–165.